

“ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार”

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

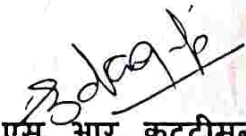
इतिहास विभाग

सूचना

दि. 27 / 01 / 2020

विवेकानंद कॉलेजच्या इतिहास विभागातील बी. ए. भाग - I च्या सर्व विद्यार्थी विद्यार्थिनींना सुचित करण्यात येते की, शुक्रवार दिनांक 30/01/2020 रोजी इतिहास पेपर क्रमांक - II “प्राचीन भारताचा इतिहास” या विषयाच्या प्रकरण-1 (मौर्य कालीन घडामोडी) वरील युनिट टेस्ट चे आयोजन पहिल्या तासाला रूम नंबर 13 मध्ये सकाळी 7.30 ते 8.15 या वेळेत केले आहे. तरी सर्व विद्यार्थ्यांनी तयारीनिशी टेस्टला वेळेवर उपस्थित राहावे.

डॉ. एस. आर. कट्टीमनी

इतिहास विभाग

100

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

प्रश्नपत्रिका

दि. 30 / 01 / 2020

बी. ए. भाग - I

सेमिस्टर - II

पेपर क्रमांक - II

विषय - "प्राचीन भारताचा इतिहास"

प्रकरण-1 मौर्य कालीन घडामोडी

युनिट टेस्ट

वेळ - सकाळी 7.30 ते 8.15

प्रश्न - मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थितीचे वर्णन करा . (गुण-10)

167

“ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार”

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

गुणपत्रक / मार्कलिस्ट

दि. 30/11/2020

वर्ग - बी.ए.- I सेमिस्टर - II

पेपर क्र - II टेस्ट - युनिट टेस्ट

प्रकरणाचे नाव - प्राचीन भारताच्या इतिहास एकूण गुण - 10

अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स	अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स
1	4715	9	10	4517	9
2	4556	8	11		
3	4837	8	12		
4	4879	9	13		
5	4551	8	14		
6	4617	10	15		
7	4606	10	16		
8	4721	10	17		
9	4612	10	18		

विषय शिक्षक स्वाक्षरी

168

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A. I :- SEM-2 Div _____ Roll No. 4715

Suppliment No. Open Unit Test Subject इतिहास

Test/Tutorial No. Omkar Dnyaneshwar mane.

प्रश्न. 1

मौर्यकालीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.

→ मौर्यकालीन सामाजिक, आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मेगस्थेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटीत्साच्या अर्थशास्त्रात तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक आणि आर्थिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. मौर्यकालीन समाजव्यवस्था जाळून घेण्यासाठी त्या काळातील वर्णव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था, कुटुंबपद्धती, विवाहपद्धती इ. अनेक गोष्टींची माहिती घेणे आवश्यक आहे.

1) वर्णव्यवस्था :-

मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. मेगस्थेनिजने 'इंडिका' या ग्रंथात लिहिले की मौर्यकालीन जातीव्यवस्था जटील होती. विवाह आपापल्या जातीतील स्त्री-पुरुषांशी होत असत. प्रत्येक जातीच्या जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मेगस्थेनिजने तर आपल्या वृत्तांतत सात जातींचा उल्लेख केला आहे. ब्राम्हणांना समाजात सन्मान होता. अशोकाने ब्राम्हण आणि शमणांची सेवा करण्याची आज्ञा दिली होती. वैश्य वर्गातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती करणे व व्यापार

करणे हा होता. इच्छेना मात्र तिन्ही वगांतील लोकांची सेवा करूनच उदरनिवृत्ति करावा लागत होता. क्षत्रियांना समाजात सन्मान प्राप्त झाला होता.

ii) आश्रम व्यवस्था :-

वैदिक काळातील समाज ज्याप्रमाणे चार वर्गांमध्ये विभागला गेला होता, त्याप्रमाणेच मनुष्याचे जीवनही आश्रमामध्ये विभागले गेले होते. ब्रह्मचाचिन्मात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्मचे अध्ययन करत असे. वयाच्या 25 व्या वर्षापासून 50 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती गृहस्थाश्रमात जीवन व्यतीत करित असे. या आश्रमात व्यक्ती वैवाहिक स्वरूपाचा उपयोग होत असे. यानंतर व्यक्ती वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती कौटुंबिक व तपस्वीचे जीवन जगत असे. मोक्षासाठी मिळविण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

iii) कुटुंब पद्धती :-

सौर्य काळात संयुक्त कुटुंब पद्धती होती. तसेच पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती होती. कुटुंबातील अनेक सदस्य एकत्रच एकमेकांशी प्रेमाने राहत असत. एका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यांतील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या वडील मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख वसत असे. आंतरभातीय विवाह आणि बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीस नंतरच्या काळात धोका निर्माण झाला. तत्कालीन लोक इमानदार, सत्यवादी आणि व्यक्तिशाली होते. त्या काळात लोकांचे प्रमाण कमी होते. लोक शुद्धी आणि समृद्धी जीवन जगत असल्यामुळे घरात कुलुप लागत नव्हते. असे वर्णव्यवस्था निजने केले आहे.

iv) विवाहपद्धती :-

या काळात विवाह हे धर्मशास्त्र आणि परंपरावर

आधारित केले जात होते. मुलीचे वय १२ वर्ष आणि मुलाचे वय १६ वर्ष झाल्यास ते विवाहासाठी योग्य समजले जाते होते. ब्राम्हविवाह, प्रजापत्य विवाह आर्ष विवाह, असुर विवाह, गांधर्व विवाह, शक्य विवाह, दैव विवाह आणि वैशाच्या विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे. ब्राम्ह, प्रजापत्य, आर्ष व दैव विवाह हे चार विवाह प्रकार अधार्मिक मानले जात होते. तर शिल्लेले चार विवाह प्रकार शक्यतो आपल्या जातीतच होत असत. परंतु तरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपणास दिसून येते. मेगस्थेनिजने वर्णन केलेले आहे.

iv] अन्न :-

मौर्य काळातील लोक शाकाहारी आणि मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव आणि गहू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होते असे. मौर्यकाळातील लोक अनेक पशु-पक्ष्यांचे मांस खात होते. अशोकाने पशुबध्यावर काळांतराने बंदी घातली होती जशीले द्रव्य आणि भंडिय घेण्याची प्रथा त्या काळात प्रचलित होती यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मंदिय घेत असत असा मेगस्थेनिजने वंडिका या ग्रंथात उल्लेख केला आहे.

v] पोषाख्य :-

मौर्य काळातील लोक सुती वस्त्राचा वापर करीत होते. पुरुष गुडद्यापर्यंत अंतर्पट्टा घालत होते आणि चादरीसारखे वस्त्र बांध्यापरून बांधले जात असे. तसेच पुरुष पाडीचाही वापर करीत होते आणि सुती वस्त्राधिवाय, श्यामी कपडे आणि तुलगाची कपडेही वापरली जात असत. अनेक रंगीबेरंगी कपडे व आकर्षक वस्त्रांचाही वापर केला जात असे. त्या काळातील नागरिक कर्ण फुले, दात, बाजुबंध व दस्तबंध हे विविध घातुंचे अलंकार घालत होते. स्त्री पुरुष एकसारखेच दागिने वापरत असत. नागरिकांच्या आणि मध्यम नागरिकांच्या जीवनात धर्मनिराकार होत होता.

१०] मनोरंजन :-

मेगसॅनेनिजच्या वगनावरुन तत्कालीन मनोरंजनाच्या साधनाविषयी आपणास माहिती होते. श्यदौड, घोडपौड आणि झांडाचे युद्ध या द्वारा मनोरंजन होत असे. अर्थशास्त्रानुसार नर्तक, गायक, वादक व वाग्बीजक यांच्या कलाप्रदर्शनामुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे तसेच ब्रेड्यात सार्वजनिक शाळांत सामुहिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे सामाजिक ह्यकीकोनातून विचार केला तर मनोरंजन करणे हे त्या काळातील लोकांचे अविभाज्य अंग बघू शकतो.

११] स्त्रियांची परिस्थिती :-

समाजात स्त्रियांना सन्मान होता आणि कुटुंबातही त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते. स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोठेही कार्य करू शकत होत्या. कोटिल्याने अर्थशास्त्रात वर्णन केले की सैंकर पुरसंग सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिला पण दंड ब्रेजा पाहिजे आणि पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बाहेर गेली तर १२ पण दंड केला पाहिजे. यावरून निष्कर्ष निघतो की सौर्य काळात स्त्रियांना पूर्ण स्वातंत्र्य नव्हते. तिच्यावर पतीचे बंधने होती. कोटिल्याने म्हटले की स्त्रिया फक्त प्राप्तिसाहीच असतात. राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होत येत नसे. त्या काळात पडा पध्दती स्त्रिया करव्यास कोठेर शिजा केले जात होती. स्त्रियांना आपल्या पतीसोबत कोठल्याही धार्मिक उत्सवा भाग घेता येत होता. स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व द्दस्फोरचा अधिकार होता.

१२] शिक्षण :-

सौर्य काळात शिक्षणासाठी महत्त्व होते जालेदा व नझशिला ही विद्यापीठ अस्तित्वात होती. तसेच शाळांची उभती शचना व अर्थ शांशांश. व्याकरण ल ग्रंथ यांचे काळातील आहे.

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A.-I Div Date 30-1-2020 Roll No. 4556

Suppliment No. Unit Test Subject इतिहास

Test / Tutorial No.

प्र 1

मौर्यकालीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.
प्रस्तावना : मौर्यकालीन सामाजिक आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मेगास्थेनने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कौटिल्याच्या अर्थशास्त्रात तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक आणि आर्थिक जीवनाचे वर्णन आले आहे.

वर्णव्यवस्था :

मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ण असतात. मेगास्थेनने इंडिका या ग्रंथात लिहिले की मौर्य काळातील जातीव्यवस्था अटील होती. विवाह आपल्याला जातीतील स्त्री-पुरुषांशी होत असत. प्रत्येक जातीच्या जो व्यवसाय ठरवलेला असे त्या व्यवसाय व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक वर्षात विभागाला गेला होता. मेगास्थेनने तर आपल्या वृत्तांत सात जातींचा उल्लेख केला आहे. ब्रह्मणांना समाजात सन्मान होता. अशोकाने ब्राह्मण आणि क्षत्रियांची सेवा करण्याची आज्ञा प्रजेला दिलेली होती. वैश्य वर्गातील लोकांच्या प्रमुख व्यवसाय शेती, कारणे व व्यापार करणे हा होता. शुद्रांना मात्र तिन्ही वर्गातील लोकांची सेवा करूनच उदारनिवृत्ति करावा लागत होता.

आश्रम व्यवस्था :

वैदिक काळातील समाज ज्याप्रमाणे चार वर्गांमध्ये विभागला होता त्याप्रमाणेच मनुष्याचे जीवनही आश्रमांमध्ये विभागले होते. ब्रह्मचार्य क्षमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत.

व्यक्ती गृहस्थाश्रमात् जीवन व्यतित करीत असे या आश्रमात व्यक्ती वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेत असे त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती संन्यास व तपस्वीचे जीवन जगत असे.

संयुक्त कुटुंब पध्दती :-

3) सौर्य काळात संयुक्त कुटुंबपध्दती होती तसेच पितृसत्ताक कुटुंबपध्दती होती. कुटुंबातील अनेक सदस्य मकर व मकमेकांशी प्रेमाने राहत असते. मका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती मकर राहत पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे पित्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा वडिला मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख बनता असे. आंतरजातीय विवाहा आणि बहुपत्नी विवाहाच्या पध्दतीमुळे संयुक्त कुटुंब पध्दतीस धोका निर्माण झाला.

4) विवाहपध्दती :-

या काळात विवाह ही धर्मशास्त्र आणि परंपरांवर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्षे आणि मुलूंचे वय 16 वर्षे झाल्यास ते विवाह ले. विवाहासुराचार्य समजले जाते होते. ब्राह्मणविवाह प्रजापत्य विवाह हे आर्षविवाह, असुर विवाह, गर्धर्क विवाह, राक्षस विवाह आणि पैशाच्या विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार. सौर्य काळात प्रचलित असल्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे. तसेच स्त्रियांना पुनर्विवाह करण्याची परवानगी होती.

अन्न :-

5) सौर्यकालीन लोक शिकारी आणि मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ फळे भात, जव आणि गहू याचा अन्न म्हणून उपयोग होत असे. सौर्यकालीन लोक अनेक पशु-पक्ष्यांचे मांस खात होते. अशोकाने पशुवधावर कालांतराने बंदी घातली होती. नशीले द्रव्य आणि मंदीय घण्याची प्रथा त्या काळात प्रचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मंदीय घेत असत असा संगास्थिनिजने व इंडिया या ग्रंथात उल्लेख केला आहे.

6] पोशाख :-

मौर्य कालातील लोक, सुती वस्त्राचा वापर करीत होते. पुरुष मुडद्यापर्यंत अंतरवस्त्र घालत होते. आणि चांदरी सारखे वस्त्र खांद्यावरून पांघरने जात असे. तसेच पुरुष पगडीचाही वापर करीत असे. सुतीवस्त्राशिवाय रेशमी कपडे आणि बुलन्धी कपडेही वापरली जात असत अनेक रंगीबेरंगी कपडे व आकर्षक वस्त्राचाही वापर केला जात असे त्या काळातील नागरिक कर्ण, फुले, हार, बाभूबंद व दमतबंध हा विविध व धातूचे अलंकार घालत होते. स्त्री- पुरुष मकसाखीय दागिने वापरत असत.

मनोरंजन :-

संभास्थेनिम्नच्या वर्णानुसार तत्कालीन मनोरंजनच्या साधनाविषयी आपणास साहिती होती रथदौड, घोडदौड, आणि सांडाचे युद्ध या द्वारे मनोरंजन होत असे अर्थशास्त्रानुसार गायक, वादक, वाग्बीजक यांच्या कलाप्रदर्शनामुळे नागरिकांचे मनोरंजन होत असे प्रमुख मणाच्या प्रसंगी नृत्य केले जाते तसेच खेड्यात सार्वजनिक शाळात सामूहिक उत्साहाचे आयोजन केले जात असे सामाजिक दृष्टिकोनातून विचार केला तर मनोरंजन करणे ही त्या काळातील लोकांचे अविभाज्य अंग बनले होते.

8] स्त्रियांची परिस्थिती :-

समाजात स्त्रियांना सन्मान होता आणि कुंडुवातही त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते. स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोणतेही कार्य करू शकत होत्या कौरिल्याने अर्थशास्त्रात वर्णन केले कि संकट प्रसंग सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवानगीशिवाय बाहेर गेली तर तिला छपण दंड केला पाहिजे आणि पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बाहेर गेली तर 12 दंड केला जात होता यावरून दिसून येते मौर्य काळात स्त्रियांना पूर्णपणे स्वतंत्र नव्हते.

यावरून असे दिसून येते की सौर्य सम्राटचे धार्मिक धारणा उदार आणि सहिष्णुतेचे होते सौर्य काळातील सामाजिक स्थिती वरील प्रमाणी होते असे समजले जाते.

[Handwritten Signature]

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A - I Div. दि. 30-1-2020 Roll No. 9837

Suppliment No. Tushar Nandlal Shinde Subject History

Test / Tutorial No. 2nd semister Unit Test

प्र. 1 मौर्यकालीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.

मौर्यकाळातील सामाजिक, आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मेगस्थेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कॅटिल्याच्या अर्थशास्त्रात तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक आणि आर्थिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आले.

1] वर्ग व्यवस्था
मौर्यकालीन समाज हा पारंपारीक वर्ग व्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ग अस्तित्वात होते. मेगस्थेनिजने 'इंडिका' या ग्रंथात लिहिले की मौर्य काळातील जाती व्यवस्था जटील होती. विवाह आपआपल्या जातीतील स्त्री पुरुषांशी होत असत. प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय उरलेला असेल त्या व्यवसायाव्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवाठागी त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मेगस्थेनिजने तर आपल्या वृत्तांतात सात जातीचा उल्लेख केला आहे ब्राह्मणांना समाजात सन्मान होता.

आक्षिप्त व्यवस्था
वैदकीय काळातील समाजापुढे चार वर्गमिध्ये विभागला होता. त्याचपुढे मनुष्याचे

जीवनी आत्ममार्ग विभागले होते ब्रह्मचार्यत्वात
 वयाच्या 25 व्या वर्षी पर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचर्य राहून
 धर्माचे अद्ययन करीत असे. वयाच्या 25 व्या वर्षी
 पासून 50 व्या वर्षी पर्यंत व्यक्ती गृहस्थत्वात जीवन
 व्यतीत करीत असे. यानंतर व्यक्ती वानप्रस्थत्वात
 प्रवेश करीत असे.

3) संभुक्त कुंडुव पद्धती
 संभुक्त कुंडुव पद्धती म्हणजे कुंडुव पद्धती
 पद्धती होती. तसेच पितृसत्ता किंवा कुंडुव पद्धती होती.
 कुंडुवांनीला जनेक लक्ष्मण स्वर्ण वसिष्ठकसेकांशी प्रेमाने
 राहत असत. एका कुंडुवात संशयवात लक्ष्मीन पिढ्याती
 व्यक्ती एका राहत असत. पिता हा कुंडुवाचा प्रमुख
 असे. पित्याच्या मृत्यूनंतर त्यांचा वडील मुलगा हा
 कुंडुवाचा प्रमुख बनत असे. आंतजातीचा विवाह आणि
 बहुपत्नी विवाहाचा पद्धतीमुळे संभुक्त कुंडुव पद्धती
 तीस नंतरच्या काळात होऊन निर्माण झाला. तत्कारण
 न लोक जनामदार असल्याची अर्थगती व्यक्ती श्रेणी होते.
 त्या काळात गरीब प्रमाण कमी होते.

4) विवाहपद्धती
 या काळात विवाह हे धर्मशास्त्राचा
 परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष
 आणि मुलाचे वय 18 वर्षे झाल्यात ते विवाहसार्थ
 श्रेष्ठ समजले जाते. ब्राह्मविवाह प्राजापत्य विवाह
 आष विवाह अचूर विवाह गांधर्व विवाह राक्षस विवाह देव
 विवाह आणि पेशाच्या विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार
 पाहिले मानले जात होते. तर शाळिले चार विवाह
 प्रकार अधार्मिक मानले जातात असे दिसून येते. विवाह
 यतो आपत्ता जातीतय हेत अक्षय परंयु तरीही

आंतरजातीय विवाह आल्याचे आपल्यास विज्ञान येते असे
अगेन्मेनिजे वर्गने केले आहे.

57 अन्न - मोर्भे काळातील लोक शाकाहारी आणि
मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ
फळे आता जवळ आणि गहू यांचा अन्न म्हणून उपयोग
होत असे. मोर्भेकाळीन लोक अनेक पशु-पक्षांचे मांस
खात होते. अशोकाने पशुवधावर काळांतराने बंदी घालली
होवी नशीले दूध आणि मदिरा वेळ्याची प्रथा त्या काळ
त प्रचलित होती. भजाच्या पुसंगी लोक मदिरा घेत
असत. असा मेगस्थेनिजेने इंडिका १ व्या अध्यात उल्लेख
केला आहे.

67 वेश्यावृत्त - मोर्भेकाळातील लोक सुती वस्त्रांचा
वापर करत होते. पुरुष गुडघ्या पर्यंत अंतर्वस्त्र घालत होते
आणि चादरसारखे वस्त्र खांद्यावरून पांढरले जात असे.
तसेच पुरुष पगडीचाही वापर करत होते. सुती वस्त्रा
- शिवाय रेशमी कपडे आणि वुलनची कपडेही वापरले
जात असत.

त्या काळातील नागरिक कर्ण, फुले, ठार
वाजुबंद व दस्तबंद हे विविध धातूचे अलंकार घालत
होते. स्त्री-पुरुष एकसारखेच दागिने वापरत असत.
सीमंत नागरिक मात्र आपल्या वस्त्रावर जरीचे काम
करवून घेत असत. सीमंत नागरिकांच्या आणि मध्यम
नागरिकांच्या जीवनात ग्रीडा तफावत होता.

मनोरंजन -

मेगस्थेनिजेच्या वर्णनावरण तत्कालीन
मनोरंजनाच्या साधनाविषयी आपणास सांगितली होते.

स्वदेड, घोडेदेड आणी सांडाचे शुद्ध या वारा मनोरंज
- न ठेवत असे अर्थशास्त्रानुसार नश्वर्तक गायक वादक
व वाष्पीजक यांच्या कलाप्रदर्शनामुळे ही नागरिकांचे
प्रनोरंजन होते. प्रमुख सभांच्या प्रसंगी तृत्य केले
जात असे. तसेच खेड्यात सार्वजनिक शाळांत
लामुडीक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजि
- क दृष्टीकोनातून विचार केला तर मनोरंजन करणे
हे समाजातील लोकांचे अधिकार्य अंग बनले
होते.

४] स्त्रियांची परीस्थिती -

समाजात स्त्रियांना सन्मान देता
आणि कुटुंबातली त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते.
स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोणतेही कर्म करू शकत होत्या
कोटिल्याने अर्थशास्त्रात वर्णन केले की "संस्कृतप्रसंग
सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवाबागिशिवाय
बहिर् गेली तर तिला दूषण दंड केला पाहिजे आणि
पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बाहिर् गेली तर 12 पण
दंड केला पाहिजे" या उक्ती निष्कर्ष निघतो की
मौर्य काळात स्त्रियांना पूर्ण स्वतंत्र्य नव्हते.
तिच्यावर पतीची बंधने होती. कोटिल्याने म्हटले की
स्त्रिया फक्त पुत्र प्राप्तीसाठीच असतात. राजका
- रणात स्त्रियांना सहभागी होता येत नसे.
स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व दंडस्फीणचा अधिकार होता.

[Handwritten Signature]

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A.1 Div राशिख - 30 - 1 - 2020 Roll No. 4879

Suppliment No. _____ Subject History

Test / Tutorial No. Assignment - 2 Open Book Test

Unit Test

1) मौर्यकाळातील सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा ?
प्रस्तावना :-

मौर्यकाळातील सामाजिक, आर्थिक, काणि
हार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच
सत्काळीन साहित्यावरून मिळते. मेगास्थेनीजने लिहिलेला
'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटीलयाच्या अर्थशास्त्रात
सत्काळीन सामाजिक, हार्मिक काणि आर्थिक जीवनाचे
वर्णन करण्यात आले.

सामाजिक स्थिती करीबून मौर्ये-हार्मिक
घोरता हे चार काणि अहिल्यतेचे हीने त्यामुळे सामाजिक
स्थिती बरीचसा हार्मिक विकलांग देखिल आला. त्या
काळातील लेखकांनी आपल्या साहित्यात लिहिले ठेवले हीने
पश्चिम काळातील सर्व वेवतांनी या काळातील सर्व हार्मिक
समानतेची वागतुक दिली होती.

सामाजिक जीवन :-

वर्णव्यवस्था :-

मौर्यकाळातील समाज हा पारंपारिक वर्णव्यव
स्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य
काणि शूद्र हे चार वर्ण सामिलत्वानु होते. मेगास्थेनीजने
इंडिका या ग्रंथात लिहिले की मौर्य काळातील जीवनीव्यवस्था
अदील होती. विवाह आपापल्या जातीतील स्त्री-पुरुषांशी
होन. ब्रह्मण. प्रत्येक जातीतून एक वारसा उरलेला आसे त्या
व्यतकाळातारिकत इतर वर्णांशी करवताही पतवावानी

त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज जनिक वर्गाने विभाजित नव्हता. गीता हीना मेगाथोनिजने तर आपल्या वृत्ताताने मान जातील्या ठळक केला आहे. काळात समाजाने मान होना असोकाते प्रारंभ आणि साम्राज्याची सेवा करणाऱ्याची आज्ञा अत्येकात्म दिसते. वैश्य वर्गातील लोकांना प्रमुख व्यवसाय रीती करणे व व्यापार करणे हा होना स्वप्नात मग तिन्ही वर्गातील लोकांची सेवा करून घेणे इतर निवड करवा लागत होना. अशियांना समाजाने मान प्राप्त झाला होना.

७) शास्त्रानुसार व्यवस्था !

वैदिक काळातील समाज ज्याप्रमाणे चार वर्गांमध्ये विभागला होना. त्याचप्रमाणे मनुष्यांचे जिवनही शास्त्रामध्ये विभागले होते. ब्रह्मचर्यशास्त्राने वयाच्या २४ व्या वर्षाने व्यक्ती ब्रह्मचारी वाढून गृहस्थाचे शिक्षण करील झाले वयाच्या २४ व्या वर्षापासून ४० व्या वर्षात व्यक्ती गृहस्थाशास्त्राने जिवन व्यतीत करील करते. या शास्त्राने व्यक्ती वैवाहिक सुखाचा उपभोग होत झाले यानंतर व्यक्ती वनप्रस्थाशास्त्राने प्रवेश करत झाले. यानंतरच्या काळात व्यक्ती वनस्थाची व तपस्वीचे जिवन उगत झाले. वीक्षयातून निवृत्त वयातून त्याचा प्रयत्न झाले.

८) संयुक्त कुटुंब पद्धती !

सर्ध काळात संयुक्त कुटुंब पद्धती होती. तसेच पितृभक्ताक कुटुंबपद्धती होती. कुटुंबातील जनिक सदस्य प्रकळ व एकतेकांशी प्रेमाने वाहता असत प्रकळ प्रेमाने अर्थवातात तीन पिढ्यातील व्यक्ती प्रकळ वाहता. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख भावन पित्याच्या म्हणून त्याचा वहीत मूळगा हा कुटुंबाचा प्रमुख झाले. कालांतराने विवाह झाली बहुपत्नीय विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीतील वातावरणात काळा होत

किर्मान माना. तत्कालीन लोक वंशालहार, अन्त्यवाही
 निगी व्यक्तीबानी होने. त्या काळाल खोरीय प्रवादा कळी
 होने. लोक वृष्ठी, कष्टही जीवन अगल कमण्यामुळे अराल
 कुलूप गावल न्हवने. असे वर्णन वेगळयेनिजने केले आहे.

६) विवाह पद्धती :-

या काळाल विवाह हे धर्मशास्त्र शास्त्रि परपरा
 वर आहारित केले आहे. मुलीचे वय 12 वर्ष निगी मुलाचे
 वय 16 वर्ष आल्यान ले विवाहास योग्य अन्त्यजने जान
 असे, ब्राह्मविवाह, राजापत्य विवाह आर्यविवाह अन्नूरविवाह
 गंधर्व विवाह, दक्षिण विवाह केव विवाह, पेशाह्य विवाह हे
 विवाहाचे आठ प्रकार मीये काळाल प्रचलित कमल्याला
 खल्लेय धर्मशास्त्रान आहे ब्राह्म, राजपत्य आर्य व केव विवा
 हे चार विवाह प्रकार पवित्र मानले जान असे विवाह व्यक्य
 नले आपल्या जातीनेय हीन असे परंपू, सरिही आंतरजाती
 विवाह आल्यासे आपणाल हिन्दुन येने. वेगळयेनिजने वर्णन
 केलेले आहे की मुका पिता आपल्या कन्येला विवाह हीन
 केव वेचन करीता हीना आनि अनेक पुत्राना जन्म हेवे
 व विवाहाचा प्रमुख इच्छा हीना सुरिक्षरो बधुलास या पुत्राना
 लेखकाने वर्णन केले की " मुका पिताने आपली कन्या विस्
 ताना पाहिले हीने. तसेच या काळाल अवश्यतर विवाह
 पद्धती खुळा प्रचलित हीनी. किर्याना, वृणविवाह कळ्याली
 पवनावणी हीनी. तसेच पुत्रप्राप्तीआणि निधीन पद्धती प्रच
 लित हीनी. दुहा प्रचलित कमण्याली व्यक्यता नाकारता येन
 नाही. तसेच अटकरीहीनी. पुराही त्या काळाल कमलितान
 हीनी.

७) भिन्न :-

मीये काळालीन लोक काकाठारी व भांभाहारी हे
 पुष्पापामुन तयार केलेले पुढारी, फले, भात, जल आनि काहु
 याचा भिन्न चहपुन उपयोग हीन केले. मीयेकाळालीन

1) लोक लोक पशु. पशुचारे मान्य मान होने. अश्लीकाने पशुचारे का मान्यता होने लगी बातची होती. नारीने प्रकृति आदि महिरा हिन्याणी प्रथा त्या काल प्रचलित होती राज्याच्या प्रकृती लोक चंहरा होत असत. मिरा मंगळयोगिनीने 'अडिका' या ग्रंथाने उल्लेख केला आहे

3) पोवाडा :-

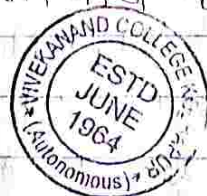
मिरा काळातील लोक श्रुती कथाचा वापर करीत असले पुढे वृद्धाचाराने अंतर्भव्य वातक होती आदि वादही बाबत वर अंधश्रुती पाडारले जात असले तसेच प्रकृतीचाही वापर करत होते. श्रुती, वक्ताशिवाय शिवाजी कपडे आदि फुलनफी कपडेही वापरली जात असत. अनेक वेगवेगळी कपडे व आकर्षक वस्त्राचाही वापर केला जात

4) मनोरंजन :-

मंगळयोगिनीच्या वर्णनावरून / लष्करीतील मनो. राज्याच्या आद्यनाविषयी आपणाने वाहिली होते. अथर्व वेदवेद आदि आठवे शुद्ध या न्याय मनोरंजन होत असले अर्थशास्त्रानुसार नरनरक, गायक, वादक, व वाद्ययंत्र यांच्या कलाप्रदर्शनामुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असले प्रमुख मनोरंजन प्रकृती लक्ष्य केला जात आहे. तसेच खेड्यात आर्वाजनिक आर्वात सामूहिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असले सामाजिक दुर्लक्षितांनुसार विपार केला तर मनोरंजन कधी हे त्या काळातील लोकांचे भविष्य असा बनले जाते.

अभ्यास :-

वरीलप्रमाणे मिराचे सामाजिक स्थितीचे वर्णन करणे आहे.

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class BA-I SEM-2 Div _____ Roll No. 4551

Suppliment No. _____ Subject History

Test / Tutorial No. Ketna Sunil cheulkar

प्र मोर्यकाळीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.
→ मोर्यकाळातील सामाजिक, अर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला झिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मेगस्थेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटीच्याच्या अर्थशास्त्रात तत्कालीन तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक आणि अर्थिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. मोर्यकाळीन समाजव्यवस्था जावून घेण्यासाठी त्या काळातील वर्णव्यवस्था, आप्तमव्यवस्था कुटुंब पद्धती, विवाह पद्धती इ. अनेक गोष्टींची माहिती घेणे आवश्यक आहे.

वर्णव्यवस्था :-

मोर्यकाळीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राम्हण क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. मेगस्थेनिजने 'इंडिका' या ग्रंथात लिहिले की मोर्यकाळातील जातीव्यवस्था जटील होती. विवाह आप्तपत्न्या जातीतील स्त्री - पुत्रप्राप्ती होत असत. प्रत्येक जातीचा जो व्यक्ताय ठरलेला असेल त्या व्यतिरिक्त ब्रह्मराज्याच्या करण्याची परवानगी त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मेगस्थेनिजने तर आपल्या वृत्तात आत जातीचा उल्लेख केला आहे. ब्राम्हणांना समाजात सन्मान होता. अशोकाने ब्राम्हण आणि ब्राम्हाणांची जीवाणुकरणाची आज्ञा प्रजेला दिली होती. वैश्य वर्गातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय होतीकरणे व व्यापार करणे हा होता. शूद्रांना मात्र तिन्ही वर्गातील लोकांची सेवा करूनच उपर निर्वाह करावा लागत होता. आणि यांना समाजात सन्मान प्राप्त झाला होता.

ii) आश्रम व्यवस्था :-

वेदीक काळातील समाज व्याप्तमागे चार वर्गांमध्ये विभागला गेला होता. त्याप्रमाणेच मनुष्याचे जीवनही आश्रमांमध्ये विभागले गेले होते. ब्रह्मचर्याश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अध्ययन करत असे. वयाच्या 25 व्या वर्षापासून 60 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचर्याश्रमात जीवन व्यतित करित असे. या आश्रमात व्यक्ती वेदाधिकार्युखाचा अभोग घेत असे. त्रैवर्णी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती संन्यासी व तपस्वीचे जीवन जगत असे मोक्षप्राप्तीसि कविद्याशाठी त्याच्या प्रयत्नात असे.

iii) कुटुंब पद्धती :-

मौर्य काळात अशुक्ल कुटुंब पद्धती होती. तसेच पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती होती. कुटुंबातील अनेक सदस्य एकत्र व एकमेकांशी प्रेमाने राहत असत. एका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख बनत असे. आंतरजातीय विवाह आणि बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे अशुक्ल कुटुंब पद्धतीस नंतरच्या काळात दोक निर्माण झाला. तत्कालीन लोक शमनकार, सत्यवादी आणि शक्तीवादी होते. त्या काळात चोरीचे प्रमाण कमी होते. लोक सुखी आणि समाधान जीवन जगत असल्यामुळे घराला कुळूप लावत नसे, असे वर्णन मेगस्थिनिजने केले आहे.

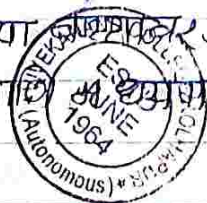
iv) विवाह पद्धती :-

या काळात विवाह हे धर्मशास्त्रा आणि परंपरांवर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 92 वर्ष आणि मुलांचे वय 96 वर्ष असल्यास ते विवाह योग्य समजले जात होते. ब्राह्मण विवाह, प्राप्तापत्य विवाह, आर्षविवाह, असुर विवाह, गांधर्व विवाह, शक्य विवाह, देवविवाह, आणि पैशाद्वारे विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्याचे सांगितले आहे.

व्याह, प्राजापत्य असक्यस्य अर्धं व देव विवाह हे चार विवाह प्रकार पवित्र मानले जात होते. विवाह शक्यतो आपल्या जातीतच होत असे. परंतु तसेही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपल्याला दिसून येते. मेगस्थेनिजने वर्णन केलेले आहे की, एक पिता आपल्या कन्येचा विवाह दोन वेळ घेवून करीत होता. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्योग होता. प्रिस्टोव्युलस या यूनानी लेखकाने वर्णन केले आहे की, एका पित्याने आपली कन्या विकतांना त्याने पाहीले होते. तसेच या काळात स्वयंवर विवाहा पद्धती शुद्ध्या प्रचलित झाली होती.

v) अन्न : मौर्य काळातील लोक शाकाहारी तसेच मांसाहारी होते. दुधापासून लथार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव आदि वाडू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होता असे. मौर्य काळातील लोक अनेक पशू-पक्ष्यांचे मांस खाल होते. अशोकाने पशूवधावर कडा लश्ने बंदी घातली होती. नशीले द्रव आणि मदिरा घेव्याची प्रथा त्या काळात प्रचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मदीरा घेत असत. असा उल्लेख मेगस्थेनिजने इंडिका या ग्रंथात केला आहे.

vi) पोषाख : मौर्य काळातील लोक शुद्धी वस्त्राच्या वापर करीत होते. पुरूष बुडघ्यापर्यंत अंतर्वस्त्र घालत होते आणि चादरीसारखे वस्त्र खांद्याबद्दल पांढरले जात असे. तसेच पुरूषांपाठीचाही वापर करीत होते. स्त्री वस्त्राशिवाय, श्शेक्षामी कपडे आणि चुननची कपडेही वापरली जात असत. अनेक रंगी बोरंगी कपडे व छ आकर्षक वस्त्रांचाही वापर केला जात असे. त्या काळातील नागरीक कुर्ताफूले, डार, बाजूबंद, दरतकंडा हे विविध धातूचे अलंकार घालत होते. स्त्री - पुरूष एकसारखेच दागिने वापरत असत. श्रीमंत नागरिक मात्र आपल्या जागीचे काम करवून घेत असत. श्रीमंत नागरिक आणि अश्या नागरिक यांच्या जीवनात थोडी लफावत होती.

Vii) मनोरंजन :

मेगास्त्रिनिजच्या वर्गनाटक तत्कालीन मनोरंजनाच्या साधनांविषयी आपणारस माहीती होते. श्यदोड, घोडदोड आणि र्शाडाचे थुदथ या द्वारामनोरंजन होत असे. अशिक्षाकारुत्कार नरनर्तक, शायक, वादक व वागीजक यांच्या कला प्रदर्शनामुळे ही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सहास्रशनाच्या प्रसंगी वृत्त्येले जात असे. लसेच खेड्यात शार्कजानिक शाळांत शामुडीक उत्सवाचे आयोजन केले जात असे.

Viii) स्त्रियांची परिस्थिती :

समाजात स्त्रियांना सन्मान होता आणि कूट्ट्यातही त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते. स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोवतेही कर्त्य करू शकत होत्या. कोटीच्याने अर्थशास्त्रात वर्णन केले की, अंकट प्रसंग ओडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या पशवा नगी शिवाय बाहेर गेली तर तिचा 6 पण दंड केला पाहिजे आणि स्त्रतीच्या अश्लि-शिवाय पत्नी बाहेर गेली तर 12 पण दंड केला पाहिजे थावरून निष्कर्व निघतो की मौर्यकाळात स्त्रियांना पूर्वी स्वातंत्र्य नव्हते. लिच्यावर पतीचे बंधने होती. कोटित्याने म्हटले की स्त्रिया फक्त पूत प्राप्तीसाठी असतात. शासकारणात स्त्रियांना सहभागी होत येत नसे. त्या काळात पडदा पद्धती होती. स्त्रिये हृत्या कशणाच्या अकठोर शिक्ष केली जात होती.

अशा प्रकारे वर्गाव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था, कुंडलपद्धती, विवाहपद्धती, अन्न, पोशाख, मनोरंजन, स्त्रियांची परिस्थिती या घटकावरून आपल्याला मौर्य कर्काळीन समातव्यवस्थेचे दर्शन होते.

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A.T Div B दि. 30-1-2020 Roll No. 4617

Suppliment No. _____ Subject HISTORY

Test / Tutorial No. अमृत अरुण वामदे

- 1) मौर्यकालीन परिस्थितीचे वर्णन स्पष्ट करा ?
- > मौर्यकालीन सामाजिक आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला जित्तिलेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून प्राप्त होते. मेगस्थेनिसने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटिल्युसचा अर्थशास्त्रात तत्कालीन सामाजिक धार्मिक आणि आर्थिक जीवनाचे वर्णन करून घेतले आहे. मौर्यकालीन समाजव्यवस्था जाणूक होण्यासाठी त्या कळातील वर्णव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था, कुटुंब पध्दती, विवाह पध्दती इ. अनेक गोष्टींची माहिती घेणे आवश्यक आहे.
- 2) वर्णव्यवस्था :- मौर्यकालीन समाजव्यवस्था ही पांचपाशिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, आणि शूद्र हे चार वर्ण उभितवत होते. मेगस्थेनिसने इंडिका या ग्रंथात लिहिले कि मौर्यकालीन समाजव्यवस्था जाणूक होती विवाह हा आपल्याला जाणूक होती. पुढाशी हात असत प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय होता असेल त्या त्या समाजातील लोक व्यवसाय करत इतर कोणताही व्यवसाय करत नसत तत्कालीन समाज अनेक वर्गात शिभागला होता होता. मेगस्थेनिसने जे आपल्या वृत्तांतत सात जातींचे उल्लेख केला आहे ब्राह्मणांना समाजात सन्मान होता अशोकाने ब्राह्मण आणि वैश्य वर्गातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय होती करणे व व्यापार करणे हा होता. शूद्रांना मात्र तितकी वर्गातील लोकांची सेवा करूनच उदरनिर्वाह करवा लागत होता. शिस्तयुक्त समाजात सन्मान प्राप्त झाला होता व मौर्यांनी ती धडपुन आणली होती म्हणजे काही विशयवतानी मोडले आहे.

iii) आश्रम व्यवस्था :-

वैदिक कालातील समाज व्यापमाने चार वर्गीमध्ये विभागला गेला होता त्यापमाणे मुख्यत्वे जीवन हे आश्रमातच विभागले गेले होते म्हणजेच श्रमात वधान्या २५ व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून घनचित्त अद्ययत्न करत असे त्याच्या २५ व्या वर्षापासून ५० व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती गृहस्थाश्रमात जीवन घालत करित असे या आश्रमात व्यक्ती वैवाहिक रुपाचा उपयोग होत असे यानंतर व्यक्ती वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे शेवटी सन्यास श्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती सन्यासी व तपस्वीचे जीवन जागत आहे मोक्ष प्राप्ती निष्कवण्यासाठी त्याचा प्रयत्न असे.

iv) वेशाभ्युदय :-

मौर्य कालातील लोक श्रुती वस्त्राचा वापर करित होते पुरुष वापरित अंतरवस्त्रा घालित होते आरिण चादरिशाखाय्ये वस्त्रा व्याख्येवर धांधल्ले जात असे तसेच लोक पत्रिडिचा ही वापर करित होते शुली वस्त्राशिवाय त्रेण्णी कपडे उलग्णी कपडे ही वापरत असे तसेच रेण्णिबेरेण्णी कपडे व आकर्षक कपड्यांचा किला जात असे त्याकाळातील नाभशिक कर्णिकुले हाट व्याजुबंध, हस्तभदय असे विविध धातुचे अलंकार घालत होते स्त्री पुरुष सक्याय्ये दामिणे वापरत असे पण श्रमेत नाभशिक मात्र आपल्या व स्त्रावर जरीचे काम करुण होते अंशम श्रमेत नाभशिक व मध्यम नाभशिक यांच्यां जीवनात धाडि तपावत होती.

v) मनोरंजन :-

मैमक्षिणीतच्या वर्णनावरुण तत्कालीन मनोरंजनाच्या आपणाय माहित होती अथडे, धोड होड. बाडिणे मनोरंजन होत असे अर्थशास्त्रा नुसार नर-नतक नायक वादक व वागवी जग व्याख्या कुलाप्रद घनामण.

नाभाशिकेचे मनोरंजन होत असे प्रमुख अंतर्ग्या प्रशस्ती मूल्य केले जात असे तसेच खेडपात अर्थजितक शास्त्रे सामुहिक उस्तहाचे वर्णन प्रभाशिकेने केले आहे.

vi) विवाहपद्धती :- या काळात विवाह हे धर्मशास्त्रात आणि परंपरेत आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष आणि मुलाचे वय 16 वर्ष आल्यास ते विवाह योग्य समजले जात असे. ब्राह्मणविवाह, प्राजापत्यविवाह, आर्षीविवाह, अशुशविवाह, मांघार विवाह, शशय विवाह, देव विवाह व वैशाख्य विवाह असे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असण्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे.

vii) अन्न :-

मौर्य काळातील लोक शाकाहारी व मांसाहारी होते व दुग्धपायुक्त तयार केलेले पदार्थ, फळे, ग्यात, जव आणि तांदू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होत असे. मौर्यकाळातील लोक अन्नकेंद्रित केले जात असे. सामाजिक दुष्कीर्णता विचार केला तर आपल्या आवडीच्या आहार करता असे.

viii) स्त्री जीवन :-

सामाजिक स्थितीत सन्मान होत अनेक कुटुंबात लोणा सन्मानने वागवले जात असे. स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोणतेही कार्य करू शकत होत्या. कांठिल्याने अर्थशास्त्रात वर्णन केले की शंकर प्रथम शोडता स्त्री तर आपल्या पतीच्या पश्चातगिशिवाय बाहेर मेकी तर तिला शहा पण देड केला पाहिजे. चावकन निळकट मिधता की मौर्य काळात स्त्रियांना पूर्णपणे स्वातंत्र्य नव्हते व तसेच स्त्रीयांवर पतीचे वेधने होती.

ii) आश्रम व्यवस्था :-

वैदिक काळातील समाज व्यापमाणे चार वर्गांमध्ये विभागला गेला होता व्यापमाणे मनुष्याचे जीवन हे आश्रमांमध्ये विभागले गेले होते भ्रमचर्ये श्रमात वयाच्या २५ व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अध्ययन करत असे वयाच्या २५ व्या वर्षापासून ५० व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती गृहस्थ माल जीवन घालत करित असे या आश्रमात व्यक्ती वैवाहिक श्रमचा उपयोग होत असे यानंतर व्यक्ती वानप्रस्था श्रमात प्रवेश करित असे शेवटी सन्मत्त श्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे यानंतरच्या काळात व्यक्ती सन्यासी व तपस्वीचे जीवन जगत असे मोक्षा प्राप्ती मिळवण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

iii) कुटुंब पद्धती :-

मौर्य काळात संयुक्त कुटुंब पद्धती होती तसेच पितृशक्तात कुटुंब पद्धती होती कुटुंबातील अनेक सदस्य नृकत व जमाने राहत असे मुळा कुटुंबात साधारणतः ३ पिढ्यातील व्यक्ती नृकत राहत असे पिता हा कुटुंबाच्या प्रमुख असे पित्याच्या मूर्तभूतेत त्याचा मोठा मुलगा हा कुटुंबाच्या प्रमुख बनत असे इतर जातीय विवाह आणि बहूपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंबापद्धतीय नंतरच्या काळात दौडा निमणि आला तत्कालीन लोक इमानदार सत्यवादी आणि शक्तिशाली होते व त्या काळात चोरचे प्रमाण कमी होते लोक शुद्धी अमृद्व जीवन जगत असल्यामुळे धर्माला कुलक्ष लपत लपत

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A-T : SEM-2 Div. B Date 30-1-2020 Roll No. 4606

Suppliment No. _____ Subject इतिहास

Test / Tutorial No. प्रश्नसूची सुभाष इवस्वार

प्रश्न

सौर्यकाळीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.
सौर्यकाळीन सामाजिक, अर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच तत्काळीन साहित्यावरून मिळते. मेगास्थेनिजने लिहिलेल्या इंडिका या ग्रंथात तसेच कोटिब्याच्या अर्थशास्त्रात तत्काळीन सामाजिक, धार्मिक आणि अर्थिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आले आहे. सौर्यकाळीन समाज व्यवस्था जागृत होण्यासाठी त्या काळातील वर्णव्यवस्था, आश्रम व्यवस्था, कुटूंब पध्दती, विवाह पध्दती इ. अनेक गोष्टींची माहिती घेणे आवश्यक आहे.

i) वर्णव्यवस्था :- सौर्यकाळीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थावर आधारित होता. समाजात ब्रम्हणा, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. मेगास्थेनिजने इंडिका या ग्रंथात लिहिले की सौर्यकाळीन जाती व्यवस्था जरील होती. विवाह आपापल्या जातीतील स्त्री-पुरुषांमधील होत असत. प्रत्येक जातीच्या जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यक्तीकडून दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. तत्काळीन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मेगास्थेनिजने तर आपल्या वर्णव्यवस्थात जातीच्या श्रद्धेचे केवळ वर्णन केले आहे. ब्रम्हणांना समाजात सन्मान होता. आशोकाने ब्रम्हणांना आणी भ्रमणांमधील सेवा करण्याची आज्ञा दिलेली होती. वैश्य वर्णातील लोकांच्या प्रमुख पेशी होती. वैश्य वर्णातील लोकांच्या प्रमुख व्यवसाय होती करणे वा

व्यापार करने हा होता बुद्धिना मात्र तिन्ही वर्गातील नि सेवा करूनच उदरनिर्वाह करावा लागत होता. क्षत्रीयान समाजात सन्मान प्राप्त आला होता

ii) अश्रम व्यवस्था :-

वैदिक कळातील समाजाच्या प्रसंगी चार मध्ये विभागला गेला होता त्या प्रसंगी मनुष्याचे जीवन अश्रमांमध्ये विभागले गेले होते. ब्रह्मचर्याश्रमात 25 वा वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचर्यात राहून धर्मविषयी अध्ययन करता असे. त्याच्या 25 वा वर्षाचासुद्धा 50 वा वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचर्याश्रम जीवन व्यतीत करित असे. त्या अश्रमात व्यक्ती वैवाहिक सुखाने उपभोग होत असे. त्यानंतर व्यक्ती वनप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. तीवरी संन्यासे अश्रमात वैवाहिक सुखाचा उपभोग होत असे. त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती संन्यासी व तपस्वीचे जीवन जगत असे मोक्षप्राप्ती मिळवण्यासाठी त्याच्या मरणात असे.

iii) कुटुंब पध्दती :-

सौर्यकळातील संयुक्त कुटुंब पध्दती होती. तसेच पितृसत्ताक कुटुंब पध्दती होती. कुटुंबातील अनेक सदस्यांमुळे व तेकसेकांबी प्रमाणात राहता आसता मुका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यांतील व्यक्ती मुकामा राहत असत. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्युनंतर त्याचा वडील मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख बनत असे. अंतरजातीय विवाह बहुपत्नी विवाहाचा पध्दतीने मुले संयुक्त कुटुंब पध्दतीस नंतरच्या काळात होऊ निर्माण आला. तत्कालीन लोक शत्रुवादी आणि अकृतीशाली होते त्या काळात प्रमाण कमी होते. लोक सुखी आणि समृद्धी पूर्व जगत असल्यामुळे धरता कुटुंब सावतानवते असे वर्णन

iv) विवाह पद्धती :-

या काळात विवाह हे मध्ययुगात आंगी परंपरांवर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष आंगी मुलीचे वय 16 वर्ष आल्यास ते विवाह आंगी येव्य समजले जाते. ब्राम्ह विवाह, प्रजापत्य विवाह, आर्ष विवाह असुर विवाह, घटर्व विवाह, शक्रस विवाह, देव विवाह, आंगी पेशाख विवाह हे विवाहचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्यास उल्लेख आर्थशास्त्रात आहे. ब्राम्ह प्रजापत्या आर्ष वा देव विवाह अकथित आपल्या जातीतच होत असे परंतु तरीही अंतरजातीय विवाह आल्यास आपल्या विसृ येते. मेगास्थेनिसने वर्णन केलेले आहे कि मुक पिता आपल्या कन्येचा विवाह कोना येव्य घेऊन करित होता. अनेक पुत्रांना जन्म देतो. हा विवाहचा प्रमुख उपदेश होता. मुरेस्ट्रेट्युस या युनानी लेखकाने वर्णन केले आहे कि मुका पित्याने आपली कन्या विकताना त्याने पहिले होते. तसेच या काळात स्वयंवर विवाह पद्धती सुप्रचालित होती. स्त्रीयांना पुनविवाह पद्धती सुध्या प्रचलित होती. स्त्रीयांना परवानगी होते. तसेच पुनप्राप्तीसाठी नियोग पद्धती प्रचलित होती. हुंडा पद्धती प्रचलित असल्याची अकथता नाकारता येत नाही तसेच घटस्फोदवी प्रथाही या काळात अस्तीत्वाने होती.

v) अन्न :-

मौर्य काळातील लोक आहारही तसेच मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ फले, भात, जव आंगी गहू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होता असे मौर्यकाळीन लोक पशु-पश्याचे मांस खात होते. भाडीकाने पशुवधावर कांढातरीणे बंदी घातली नव्हती तसेच आंगी मंदीरा येथेही त्या काळात येत असत आसा उल्लेख आहे. निम्न उडीका या ग्रंथात केला आहे.

(vi) पोषाख :- मोर्य काळातील लोकांमधील वस्त्राचा वापर करी
 होत होता. पुरुष भुडद्यापर्यंत अंतर्वस्त्र धातले होते. बाहेरी सारखे
 वस्त्र खांद्यावरून पांढरलेले जात असत. तसेच पुरुष पगडी
 चाही वापर करीत होते. मुली वस्त्राखिवाच रेशमी कपडे
 आणि पुत्रनखी कपडेही वापरली जात असत. अनेक रंगी
 बेरंगी कपडेही व अकर्षक वस्त्राचाही वापर केला जात असे
 त्या काळातील नागरीक कर्ण फुले, हार
 वाजुबंद वसतबंध हे विविध धातुचे अलंकार धातले होते.
 स्त्री-पुरुष मुक्त सारखेच वागीने वापरत असत. शीमेत नागरी
 मात्र आपल्या वस्त्रावर जरीचे काम करवून घेत असत.
 शीमेत नागरीक चांद्या जीवनात थोडी तफावत होती.

(vii) मनोरंजन :- मंत्रस्थि मिजने वर्णनाविज्ञान तत्काळीम
 मनोरंजनाच्या साधनाविषयी आपणासा म्हातीती होते.
 रथ कोड, छोडपोडा, भागी सांडचि युद्ध या प्रकारा
 मनोरंजन होत असे अर्थशास्त्रानुसार नरनर्तक गायक
 वादक व अन्न वाढीजका चांद्या कला प्रदर्शनांमुळेही
 नागरीकांचे मनोरंजन होत असे प्रमुख सणांच्या प्रसंगी
 नृत्य केले जात असे तसेच खेड्यात सार्वजनिक शाळात
 सामुहिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजिक
 प्रवृत्तींना मुन विचारा केला तर मनोरंजन करणे हे
 त्या काळातील लोकांचे अविभाज्य भाग बनले
 होते.

viii) स्त्रियांची परिस्थिती :-

समाजात स्त्रियांना सन्मान होता आणि कुटूंबातही त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते. स्त्रिया स्वातंत्र्यपणे कोणतेही कार्य करू शकत होत्या की दीव्यचि-
अर्थज्ञासप्तान वर्गाने केले की प्रकट प्रसंगी सीडता स्त्री
जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर
तर तिला 6 पण दंड केला पाहिजे आणि पतीच्या आडे शिवाय
पत्नी बाहेर गेली तर 12 पण दंड केला पाहिजे शावरून
निष्कर्ष निघतो की मौर्यकालात स्त्रियांना पूर्ण स्वातंत्र्य
नव्हते. तिच्यावर पतीचे बंधने होती की दीव्याने म्हटले की
स्त्रिया फक्त पुत्रप्राप्तीसाठी आसतात.

राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होण्याचे तसे त्या काळात
पडण पडत होती स्त्रियांच्या कारव्यास कठोर शिक्षा केली
जात होती. स्त्रियांना आपल्या पतीसोबत कोणत्याही धार्मिक
उत्सवात भाग घेतू होता. स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा आणि
घरसपोरचा अधिकार होता.

आज्ञा प्रकारे वर्गावस्था, आश्रमव्यवस्था
कुटूंबपद्धती, विवाहपद्धती, अन्न, पोषाख, मनोरंजन स्त्रियांची
परिस्थिती यां दृष्ट्यावरून आपल्याला मौर्यकालीन समाजव्यवस्थे
चे दृशने होते. तसेच समाजातील पुरुषांचे आणि स्त्रियांचे
स्थान यांमधील फरकही जाणून येतो.

10

32/09/20

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार " - शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Signature of Supervisor

[Signature Box]

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A. I Div द्वि दिनांक 2011-2020 Roll No. 4721

Suppliment No. _____ Subject इतिहास

Test / Tutorial No. चि. धनराज शिवाजी महाकवे

प्रश्न :-

→ मोर्यकाळीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा, मोर्यकाळातील सामाजिक, आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच तत्काळीन साहित्यावरून मिळते. मेगस्थेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटीच्याच्या अर्थशास्त्रात तत्काळीन सामाजिक, धार्मिक आणि आर्थिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. मोर्यकाळीन वर्णव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था, कुटुंबपद्धती, विवाहपद्धती इ. अनेक गोष्टींची माहिती घेणे आवश्यक आहे.

→ वर्णव्यवस्था :- मोर्यकाळीन समाजात पारंपारिक वर्णव्यवस्थावर आधारित होता. समाजात ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. मेगस्थेनिजने 'इंडिका' या ग्रंथात लिहिले की मोर्यकाळातील जातीव्यवस्था जटील होती. विवाह आपापल्या जातीतील स्त्री-पुरुषांशी होत असत. प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी त्या काळात नव्हती. तत्काळीन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मेगस्थेनिजन तर आपल्या वृत्तांतात सात जातींचा उल्लेख केला आहे. ब्राम्हणांना समाजात सन्मान होता. अशोकाचे ब्राम्हण आणि श्रमणांची सेवा करण्याची आज्ञा प्रजेला दिली होती. वैश्य वर्गातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती करणे वा पशु-पक्ष्यांचे मांस खावणे होते.

अशोकाने पशुवध्वावर काळांतराने बंदी घातली होती. नशीले द्रव आणि मदिरा घेव्याची प्रथा त्या काळात प्रचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मदीरा घेत असत, असा उल्लेख मंगस्थनिजने इंडिका या ग्रंथात केला आहे.

ii] आश्रम व्यवस्था :-

वैदिक काळातील समाज ज्याप्रमाणे चार वर्गामध्ये विभागला गेला होता त्याप्रमाणेच मनुष्याचे जीवनही आश्रमामध्ये विभागले गेले होते. ब्रम्हसचर्याश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रम्हचारी राहून धर्मचि अध्येय करत असे. वयाच्या 25 व्या वर्षापासून 50 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती गृहस्थाश्रमात जीवन व्यतित करित असे. या आश्रमात व्यक्ती वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेत असे. यानंतर व्यक्ती वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी संन्यास आश्रमात प्रवेश करित असे. यानंतरच्या काळात व्यक्ती संन्यासी व तपस्वीचे जीवन जगत असे. मोक्षप्राप्ती मिळवण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

iii] कुंडुंब पद्धती :-

मौर्य काळात संयुक्त कुंडुंब पद्धती होती. तसेच पितृसत्ताक कुंडुंबपद्धती होती. कुंडुंबातील अनेक सदस्य एकत्रच एकमेकांस प्रेमाने राहत असत. एका कुंडुंबात साधारणतः तीन पिढ्यांतील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता हा कुंडुंबाच्या प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्युनंतर त्याचा वडील मुलगा हा कुंडुंबाचा प्रमुख बनत असे. आंतरजातीय विवाह आणि बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुंडुंब पद्धतीस

i) विवाहपद्धती :-

या काळात विवाह हे धर्मशास्त्र आणि परंपरांवर आधारित केले जात होते. मुलींचे वय 12 वर्ष आणि मुलांचे वय 16 वर्ष इत्यास ते विवाह योग्य समजले जात होते. मुलींचे वय 12 वर्ष असलेला ब्राम्ह विवाह, प्राजापत्य विवाह, आर्ष विवाह, अशुर विवाह गार्धर्व विवाह, शशस विवाह, देव विवाह आणि पेशाच्या विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे. ब्राम्ह, प्राजापत्य, आर्ष व देव विवाह हे चार विवाह प्रकार पवित्र मानले जात होते. विवाह शक्यते आपल्या जातीतच होत असे. परंतु तरीही आंतरजातीय विवाह इत्यादी आपल्याला दिसून येत. मेगस्थनीजने वर्णन केलेले आहे की, एक पिता आपल्या कन्येचा विवाह दोन वेळा घेवून करित होता. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. एरिस्टोड्यूमस या थूमानी लेखकाने वर्णन केले आहे की, "एका पित्याने आपली कन्या विकताना त्याने पाहिले होते." तसेच या काळात स्वयंवर विवाह पद्धती सुद्धा प्रचलित होती. शत्रियांना पुनर्विवाह करण्याची परवानगी होती. तसेच पुत्र प्राप्तीसाठी नियोग पद्धती प्रचलित होती. हुंडा पद्धती प्रचलित असण्याची पद्धती प्रचलित होती. हुंडा पद्धती प्रचलित असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही तसेच धटस्फोटाची प्रथाही या काळात अस्तित्वात होती.

ii) अन्न :-

मौर्य काळातील लोक शाकाहारी तसेच मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ फळे, भात, इज्वारी आणि गहू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होत असे. मौर्यकाळीन लोक अनेक पशु-पक्षी

मांस खात होते. अशोकाने पशुवधावर काळांतराने बंदी घातली होती. नशीले द्रव आणि मदिरा घेण्याची प्रथा त्या काळात प्रचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मदीरा घेत असत, असा उल्लेख मेगस्थेनिजने इंडिका या ग्रंथात केला आहे.

vii पोषाख :-

मौर्य काळातील लोक सुती वस्त्राचा वापर करीत होते. पुरुष गुडघ्यापर्यंत अंतर्वस्त्र घालत होते आणि चादरीसारखे वस्त्र खांद्यावरून पांघरले जात असे. तसेच पुरुष पगडीचाही वापर करीत होते. सुती वस्त्र शिवाय, रेशमी कपडे आणि कलनची कपडेही वापरली जात असत. अनेक रंगीबेरंगी कपडे व आकर्षक वस्त्रांचाही वापर केला जात असे.

त्या काळातील नागरिक कर्णफुले, हार, बाजुबंद, दस्तबंद हे विविध धातूंचे अलंकार घालत होते. स्त्री पुरुष एकसारखेच दागिने वापरत असत. स्त्रीमंत नागरिक मात्र आपल्या वस्त्रावर तरीच काम करवून घेत असत. स्त्रीमंत नागरिक आणि मध्यम नागरिक यांच्या जीवनात थोडी तफावत होती.

समाशेप :-

अशा प्रकारे वर्णव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था कुटुंबपद्धती, विवाहपद्धती, अन्न, पोषाख, मनीरंजक या घटकांवरून आपल्याला मौर्य काळातील समाजव्यवस्थेचे दर्शन होते. तसेच समाजातील पुरुषांचे आणि स्त्रियांचे स्थान यांमधील फरकही जाणून

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class BP (FY) Div. A तारीख - 2021-2020 Roll No. 4612

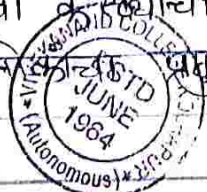
Suppliment No. _____ Subject History

Test / Tutorial No. Name :- Shree H. Jadhav

प्र. मौर्यकालीन सामाजिक स्थितीची वर्णन करा.
मौर्य काळातील सामाजिक, आर्थिक आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला खिलखिल तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते.
“ मॅगिस्थिनीजने लिहिलेल्या इंडिका या ग्रंथातून तसेच कोटिलाच्या अर्थशास्त्रातून तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक आणि जीवनचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. ”
मौर्यकालीन वर्णव्यवस्था, आन्ध्रमध्यस्था, कुटूंब पद्धती, विवाह पद्धती इत्यादी अनेक गोष्टींची माहिती येथे आवश्यक आहे. ती पुढील प्रमाणे.

1) वर्णव्यवस्था :-

मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रीय, वैश्य, शूद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. मॅगिस्थिनीजने इंडिका ग्रंथात लिहिले की, मौर्यकाळातील जातीव्यवस्था जटिल होती. विवाह आप-आपच्या जातीतच केला जात असत. प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय व्यवसाय ठरलेला असेल, त्या व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी त्या काळात नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक विश्वासातील वर्णित विभागलेला होता. मॅगिस्थिनीजे तर आपल्या वृत्तांत सात जातींचा उल्लेख केलेला दिसून येतो. ब्राह्मणांना समाजात गाम होता. अशोकाने ब्राह्मणांची आणि समाजाची सेवा करण्याची आशा प्रज्वल दिली होती. वैश्य जातीतील सा ले... व्यवसाय येतो हा स असत.

ब्रह्मिकाने पशु वधावर कालांतराने बंदी घातली. नशीबे त्रव आणी भविरा विष्याची प्रथा त्या काळात प्रचलीत होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक भविरा येत असत, असा उल्लेख मंगीस्थनिजेने त्याच्या इंडिका ग्रंथात केला आहे.

२) आश्रम व्यवस्था :-
 मोर्धे काळातील समाज व्याप्तमिठी चार वर्गांमध्ये विभाग होता होता, त्या त्याच प्रमिठीच मनुष्याचे जीवनही आश्रमामध्ये विभागले होते. ब्रह्मचर्याश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून दामाचे उद्धरण करत असे. जयाच्या 25 व्या वर्षापासून ते सु. 50 वर्षापर्यंत व्यक्ती व्रदाश्रमात जीव व्यतित करित असे. या आश्रमात वेळी व्यक्ती वैवाहिक शुखाचा उपभोग घेत असे. यानंतर व्यक्ती वानप्रस्था श्रम प्रवेश करित असे. जिवदी अभ्यास श्रमात प्रवेश करित असे मोर्धे प्राप्त मिळण्यासाठी त्यांचा प्रथम असे.

३) कुटुंब पद्धती :-
 मोर्धे काळात संयुक्त कुटुंब पद्धती होती. तसेच पितृशक्ताक कुटुंब पद्धती होती. कुटुंबातील अनिक सदस्य मुक्ता व मुक्तेकाशी प्रेमिने शाहत असत. मुक्ता कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती मुक्ता राह असत. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा वडील मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख बनत असे. आंतरजातीय आणी ब्रुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीस नंतरच्या काळात होका निमिठी झा मत्कलीन लोके इमानदाश सत्यवारी आणी अक्तीव्हाली हे त्या काळात चोरीचे प्रमाण कमी होते. लोक शुखी आणी समृद्ध जीवन जगत असल्यामुळे दारला कुलूप लावत नव्हते, अ वठन मंगीस्थनिजेने केले आहे.

④ विवाह पद्धती :-

या काळात विवाह हे धर्मशास्त्र आणि परंपरांवर आधारीत केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष व मुलाचे वय 14 वर्ष पूर्ण झाल्यास ते विवाह योग्य समजले जात होते. विवाह, प्राजापत्य विवाह, आर्ष विवाह, असुर विवाह, शशस विवाह, गांधर्व विवाह, देव विवाह आणि पेशाच्या विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे. ब्राम्हण, प्राजापत्य, आर्ष व देव विवाह हे चार विवाह प्रकार पवित्र मानले जात होते. विवाहा व्यक्तता आप-आपल्या जातीतच होत असे, तरी ही आंतरजातीय विवाह होत असल्याचे आपल्याला दिसून येते. मॅगस्थनीजेन वर्णन केलेले आहे की, एक पिता आपल्या केल्या विवाह दिन वेळ वेळून करीत होता. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. मरिश्चीटथूलथ या यूनानी लेखकाने वर्णन केले आहे की, "एका पिताने आपली कन्या विकताना त्याने पहिले आहे, हेतू" तसेच या काळात स्वयंवर, विवाह पद्धती सुद्धा प्रचलित होती. म्त्रियाना पुन-विवाह कश्याची परवानगी होती. तसेच पुत्र प्राप्तीसाठी नियोगी पद्धती प्रचलित होती. हुंडा पद्धती सुद्धा प्रचलित होती. हुंडा पद्धती प्रचलित असल्याची व्यक्तता नाकारता येत नाही. तसेच हाटस्फो-यची प्रथाही ब्रह्म या काळात असलेल्या होती.

⑤ पोशाख :-

मौर्य काळातील लोक शुभ वस्त्राचा वापर करत होते. पुरुष बुडध्यापयति अंतर्वस्त्र घालत होते. आणि चादरीसारखे वस्त्र खांद्यावरून पांदांले जात असे. तसेच पुरुष पदातीचाही वापर करीत होते. मुती वस्त्राशिवाय शेरमी कापडे आणि कलमची कापडे वापरली जात असत. अनेक शेकीशंगी कपडे व आकर्षक वस्त्रे वापर केला जात असे.

त्या काळातील नागरिक कर्ण कुले, दंड, बाजूबंद, दशबंद हे विविध धातूंचे अलंकार घालत होते. स्त्री पुरुष प्रकाराचे दाढीगि घालत असत. स्त्रीमंत नागरिक मात्र आपल्या वस्त्रावर तशीच काम करून घेत असत. स्त्री मं - स्त्रीमंत नागरिक आणि मध्यम नागरिक यांच्या जीवनात थोडी तफावत होती.

७ अन्न :
 मौर्य काळातील लोक शाकाहारी तसेच मांसाहारी अन्नाचे सेवन करत असत. दुधापाशून तयार केलेले वेगवेगळे पदार्थ, अनेक फळे, ज्वारी, शान, गहू व इतर कुठ्छमन कुडद्यांच्या आहारात समाविष्ट असे. मौर्यकालीन लोक अनेक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. अल्फिनि काळातच पशुवधावर बंदी घासली होती.

८ मनोरंजन :-
 मौर्येनिजच्या वर्णनावरून तात्कालीन मनोरंजनाच्या साधनांविषयी आपणास माहिती होते. घोडदौड आणि मांसच युद्ध या वगैरे मनोरंजन होत असे. अर्थशास्त्रानुसार नरनर्तक, गायक, वादक व वामीजक यांच्या कला प्रदर्शनांमुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख थळांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. तसेच खेळांत, सर्वात्मिक शाळांत सामूहिक उत्सव साजरे केले जात असत.

समाश्रय :-

अन्ना प्रकारे वर्णव्यवस्था, आश्रमव्यवस्था, कुटुंब पद्धती, विवाह पद्धती, अन्न पिकाव्य, मनोरंजन या घटकावरून आपल्याला मौर्यकालीन समाजात समाश्रयचे स्वरूप दिसून येते तसेच समाजातील पुरुषांचे स्त्रियांचे स्थान यांमधील फरकही जाणून येतो.

[Handwritten Signature]

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A.T Div Date 30-1-2020 Roll No. 4517
Supplement No. Subject History
Test / Tutorial No. स्व. सुनिल वामने

① मौर्यकालीन सामाजिक स्थितीचे वर्णन करा.

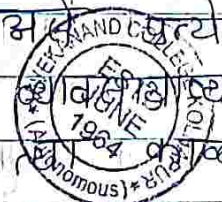
पुस्तकावना -

मौर्यकालीन सामाजिक, धार्मिक, भाषा आणि धार्मिक जीवनाची माहिती आपल्याला शिलालेख तसेच मत्कालिना साहित्यावरून मिळते. मेगस्थेनिजे लिहिलेल्या "इंडिका" या ग्रंथात तसेच कौटिल्याच्या अर्थशास्त्रात मत्कालिना सामाजिक, धार्मिक आणि धार्मिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आले. सामाजिक स्थिती वरोबरच मौर्यांचे धार्मिक धोरण हे उदार आणि सहिष्णुतेचे होते. त्यामुळे सामाजिक स्थितीसोबतच धार्मिक विकास देखील झाला.

* सामाजिक जीवन -

① वर्णव्यवस्था -

मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेचे आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि क्षुद्र हे चार वर्ण आलेल्या होते. मेगस्थेनिजेने "इंडिका" या ग्रंथात लिहिले की मौर्यकालीन जातिव्यवस्था जाटिल होती. विवाह आपल्या जातीतील स्त्री - पुरुषांशी होत असे. त्याचवेळी ज्ञातिका जो व्यवसाय ठरलेला असे. त्या व्यवसायाचे स्थितीरेक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी त्या वेळात नव्हती.

207

तत्कालिन समाज अनेक वर्गात विभागला गेला होता. मंगस्थेनिजने तर आपल्या वृत्तांतत सात जातींचा उल्लेख केला आहे. ब्रम्हणांना समाजात सन्मान होता. भशोकाने ब्रम्हणां सांगी भाश्रमांची सेवा करण्याची आज्ञा पजेल्डो दिली. वैश्य वर्गातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती करणे व व्यापार करणे. हा होता शुद्रांना मात्र तिन्ही वर्गातील लोकांची सेवा करून उदरनिर्वाह करवा लागतो. क्षत्रियांना समाजात सन्मान प्राप्त झाला होता.

② भाश्रमव्यवस्था

वैदिक काळातील समाज व्यापमाणे चार वर्गामध्ये विभागला होता. त्याचप्रमाणे मनुष्याचे जीवनही भाश्रमामध्ये विभागले होते. ब्रम्हचर्याश्रमात वयाच्या २५ व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रम्हचारी राहून धर्मचे अध्ययन करित असे. वयाच्या २५ व्या वर्षापासून ते ५० व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती गृहस्थाश्रमात जीवन व्यतित करत असे. या भाश्रमात व्यक्ती वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेत, यानंतर व्यक्ती वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी सन्यास भाश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. यानंतर व्यक्ती सन्यास व तपस्वीचे जीवन जगत असे.

③ संयुक्त कुटुंब पद्धती :-

गौर्य काळात संयुक्त कुटुंबपद्धती होती. तसेच पितृसत्ताक कुटुंबपद्धती होती. कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असेत. पिता हा कुटुंबाचा प्रमुख असे. पित्याच्या मृत्यूनंतर त्याचा वडील मुलगा हा कुटुंबाचा प्रमुख बनत असे. मातरंजातीय विवाह आणि बहुपत्नी संयुक्त कुटुंबपद्धतीस नंतरच्या काळात थोका झाला. तत्कालीन लोक इमानदार सत्यवादी अक्षयशाली होते. त्या काळात चोरीचे प्रमाण कमी होते. लोक सुखी व समृद्ध जीवन जगत असल्याने

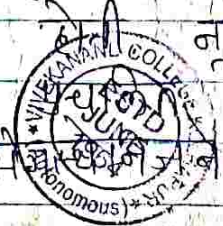
धराला कुलूप लावत न्हवे. मले वर्गिन मेगस्थेनिजन केले

4) विवाहपद्धती -

या काळात विवाह हे धर्मशास्त्र आणि परंपरांवर आधारित केले जाते. मुलीचे वय 12 वर्ष व मुलांचे वय 16 वर्ष असल्यास ते विवाहासाठी योग्य आहे. मले मानले जात. ब्राम्हणविवाह, पजापत्य विवाह, भार्य विवाह, मल्लूर विवाह, गंधर्व विवाह, राक्षस विवाह, देव विवाह आणि पैशात्य विवाह हे विवाहाचे आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित होत. तर राहिलेले चार विवाह अधार्मिक मानले जात. विवाह शक्यता आपल्या जातीतच होत आहे. पंतु तरीही भांतरजातीय विवाह ज्ञान्याचे आपल्याला दिलून येत. मेगस्थेनीजन वर्णन केलेले आहे की, एक पिता आपल्या कन्येचा विवाह दोन वेळ घेवून करित होता आणि अनेक पुत्रांना जन्म देत हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. एरिस्ट्रेटब्युलस या यूनानी लेखकाने वर्णन केले की, एका पित्याने आपली कन्या विकताना त्याने पारिले आहे. तसेच या काळात स्वयंवर विवाह पद्धतीही प्रचलित होती. स्त्रियांना पुनर्विवाह करण्याची परवानगी होती. तसेच पुत्रप्राप्तीसाठी नियोग पद्धती प्रचलित होती. हुण पद्धती प्रचलित असल्याचे नाकारता येत नाही. तसेच दारुत्याची प्रथाही प्रचलित होती.

5) अन्न -

मौर्य काळातील लोक शाहकारी व माताहारी हेने पुष्पापाखून तयार केलेले पदार्थ फळे, मात, जव आणि गहू यांचा अन्न म्हणून उपयोग होत आहे. मौर्यकाळातील लोक अनेक अनेक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. मशोकाने पशुवधावर कालांतराने बंदी घातली होती नशीले पदार्थ आणि मंदिरा द्वेष्याची प्रथा त्याकाळात होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लो मंदिरा होत जात. मला मेगस्थेनीजन इंडीका या ग्रंथात उल्लेख केला आहे.

* षोषाखा

मीथ, काळातील लोक लूनी वस्त्राचा वापर करीत
पुरुष गुंथध्यापर्यंत मंत्रवस्त्र घालत होते. आणि चांदरीलाबद्ध
वस्त्र खांद्यावरून पांघोळी ज्ञात झाले. तसेच पुरुष पगडीचाही
वापर करीत होते. लूनी वस्त्राशिवाय रेशमी, कपड आणि
बुलनची कपडही वापली जात अनेक रंगीबिरंगी कपड
व भाकरिक वस्त्राचाही वापर केला जात झाले.

* मनोरंजन :-

मैगल्येनिजने वर्तनावरून तत्काली मनोरंजनाच्या
साधनाविषयी सापत्ताव माहीती होते. रथदोड, घोडदोड आणि
सांडीचे युद्ध या द्वारा मनोरंजन होत झाले. भयशास्त्रानुसार
नरनरक, भायक, वादक, व वाज्वीजक यांच्या
कलाप्रदर्शनामुळेही सांगारेकार्य मनोरंजन होत. प्रमुख
संगीत प्रसंगी नृत्य केले जात झाले. असेच खेळ्यात
सार्वजनिक शाळात सामुहिक उत्सवांचे आयोजन केले
जात झाले.

* स्त्रियांचे पारस्थिती

समाजात स्त्रियांना सन्मान होता. आणि
कुटुंबातही त्यांना सन्मानाने वागवले जात होते. स्त्रिया
स्वतंत्रपणे कोणतेही कार्य करू शकत होत्या. कोटीच्याने
अर्थकत्वात वर्तन केले की, संकट प्रसंगी सोडता स्त्री
जर आपल्या पतीच्या परवानगीशिवाय बाहेर गेली.
स्त्रियांना आपल्या प्रतीसोबत कोणत्याही धार्मिक उत्सवात
भाग घेत होते.

